

TEME

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 45, godina XXIII
maj, 2018. [str. 17-25]

© Monos 2018

Neka istraživačka iskustva u radu na monografiji „Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji“

(povodom 30. godišnjice izlaska knjige iz
štampe)

Prof. dr. Omer Hamzić

U članku se iz ugla jednog od dvojice autora knjige „Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji“ ukazuje na značaj ove knjige kao prve i do sada još uvijek jedine historijske sinteze o Gračanici, koja, za razliku od mnogih drugih sličnih publikacija, prvo prezentira stariju prošlost (1/3 knjige), pa tek onda prelazi na temu „NOB-a i revolucije“. Autor, nadalje, iznosi interesantna iskustva na području takozvane „oralne historije“ i memoaristike, pledirajući veliku dozu opreza pri korištenju tih i takvih izvora. Na praktičnom primjeru propitivanja takozvanog revolucionarnog pokreta pred Drugi svjetski rat u Gračanici, ukazuje ne samo na značaj komparativne metode pri provjeri konkretnih historijskih činjenica iz usmenih kazivanja, već i na mogućnost dolaska do neočekivanih saznanja, koja bacaju sasvim novo svjetlo na „predmet“ istraživanja u okviru zadate teme.

Ključne riječi: Gračanica, Drugi svjetski rat, monografija, memoaristika, partizani, muslimanska legija

Intenzivnije pripreme za izdavanje monografije „Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji“ počele su krajem 1984. godine. Nositelj projekta bila je Komisija za istoriju Opštinskog komiteta Saveza komunista, koja je imenovala Redakcioni odbor edicije¹ i odabrala autorski tim u

¹ U sastavu Redakcionog odbora bili su: Rizah Suman (predsjednik), Lazo Stevanović, Ešref Ćurić, Nedeljko Lazarević, Mustafa

sastavu: pukovnik Esad Tihić, profesor historije, dugogodišnji savjetnik u Vojno-izdavačkom zavodu u Beogradu i Omer Hamzić, autor ovog priloga, u to vrijeme mlađi istraživač i publicist, profesor srpskohrvatskog jezika i jugoslavenske književnosti. Nakon potpisivanja autorskih ugovora, u periodu od 1985. – 1987., obavili su obimna istraživanja, a potom i sintetiziranje i uobličavanje teksta monografije. Knjiga je izašla iz štampe početkom aprila 1988. godine.²

Političke okolnosti za realizaciju ovog projekta bile su sasvim drugačije (povoljnije) u odnosu na pokušaje u ranijem periodu. Iako svjesno neraščišćenih kontroverzi o Gračanici u Drugom svjetskom ratu, tadašnje lokalno političko rukovodstvo bilo je odlučno da i Gračanica konačno dobije svoju „crvenu partizansku knjigu“, po mogućnosti što objektivnije napisanu i tematski korektno posloženu.³ U Gračanici je to bio čak peti pokušaj da se napiše i objavi takva jedna knjiga. U jednom od ranijih pokušaja to nije uspjelo ni poznatom književniku Dervišu Sušiću. Zašto nije došlo ranije do izdavanja knjige o

Gračanici u NOR-u, posebna je priča i nije toliko važna za ovu temu.

Što se tiče historijskih izvora za ovu knjigu, važno je naglasiti da je autorima bila na raspolaganju solidna arhivska građa u arhivima u Tuzli, Sarajevu i Beogradu, te u općini Gračanica, kao i već tada dosta bogata historijska i memoarska literatura na temu „NOR-a i revolucije“. Već su bile obrađene ključne teme o razvoju NOP-a u ovom području, izdato je više edicija i zbornika sjećanja, monografija većih i značajnijih partizanskih jedinica koje su operisale na ovim prostorima, prikupljena obimna memoarska građa uz podršku partijskih organa, putem tadašnjeg Regionalnog arhiva Tuzla (sada Arhiva TK). Formirana je i profesionalna ekipa koja je radila na ediciji „Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji“ (izašla iz štampe tri toma). Jedan dio te građe, koji se odnosio na područje općine Gračanica, nalazio se u arhivu Opštinskog komiteta Saveza komunista i bio na raspolaganju istraživačima, odnosno autorima monografije.

Suljagić, Damjan Blagojević, Ekrem Durić, Branko Vajić, Muhamed Kešetović, Đoka Šešlak, Hasan Berberović, Hajrudin Junuzović i Omer Hamzić. (Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., (impresum)

2 Tim povodom upričena je glamurozna promocija 6. aprila (uoči Dan opštine) 1988. godine u novom Domu kulture u Gračanici. U prepunoj Sali bilo je izuzetno svečano, govorio je predsjednik Komisije za istoriju Rizo Suman, predsjednik opštine Milan Majstorović, te nekoliko gostiju iz Sarajeva i Beograda. Iz stručnog ugla o knjizi je govorio dr. Muhamed Kešetović, tada savjetnik u Predsjedništvu SFRJ, koji je imao ulogu glavnog promotora knjige.

3 Tu su priču posebno „gurati“ poznati gračanički partizani, penzionisani general, ranije ambasador SFRJ Ekrem Durić, penzionisani pukovnici JNA Hajrudin Mehinagić i Salih Osmanbegović (sva trojica borci Prve partizanske proleterske brigade, od početka 1942.), zatim Ahmet i Bahra Durić, predratni pripadnici komunističkog pokreta u Gračanici, Muhamed Kešetović iz Srebrenika, poslijeratni visoki partijski funkcioner u Gračanici, svi učesnici NOR. Od srpskih kadrova, pisanje gračaničke partizanske monografije snažno je podržao i poznati partizanski borac (prije 9. 9. 1943.) i gračanički privrednik, inženjer Damjan Blagojević, te partizanski prvoborac sa Ozrena Đoka Šešlak, poslijeratni visoki funkcioner u srezu Gračanica, te još nekoliko Ozrenaca, učesnika NOR-a. Premda već u godinama, podršku je dao i Todor Vujasinović, koji je živio u Beogradu, sa počasnom funkcijom člana Savjeta Federacije, a sa kojim je u stalnom kontaktu bio Lazo Stevanović, kao predsjednik Komisije za istoriju Opštinskog komiteta Saveza komunista Gračanica, koja je bila formalni nosilac ovog izdavačkog projekta. Otežavajuća okolnost je bila što su se na čelu te komisije, do završetka knjige promijenila čak tri predsjednika. Najviše je radio Lazo Stevanović, dugogodišnji predsjednik boračke organizacije, kojeg će jedno kraće vrijeme zamijeniti Dževad Sarajlić, poznati gračanički pravnik (koji će iz nepoznatih razloga podnijeti ostavku). Nakon toga projekat dopijeva u krizu, koja se prevazilazi zahvaljujući Rizi Sumanu, poznatom gračaničkom privredniku, pod čijim će rukovodstvom (zamijenio je Sarajlića) i uz snažnu podršku tadašnjeg predsjednika Opštinskog komiteta Saveza komunista inž. Hasana Berberovića, rad biti uspješno i okončan

Osim toga, već su bili izašli iz štampe svi planirani tomovi *Zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije* (tomovi koji se dominantno odnose na Bosnu i Hercegovinu: IV, XI, XII, XIV). Regionalni istorijski arhiv Tuzla već tada imao je solidne zbirke kopiranih dokumenata iz tadašnjeg Arhiva Vojno-izdavačkog zavoda Beograd (Sada Arhiv vojske Jugoslavija), sa odgovarajućim inventarima, na raspolaganju istraživačima bio je i Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, u kojem su se čuvali dokumenti o djelovanju partijskih organa tokom NOR-a itd.

Međutim, nakon pregleda svih dostupnih arhivskih fondova, uključujući i memoarsku zbirku tadašnjeg Regionalnog arhiva Tuzla, autori su zaključili da ta iako dosta obimna građa (a ni objavljena literatura) ipak ne pruža odgovore na neka važna, politički delikatna pitanja, koja se tiču ove lokalne sredine u Drugom svjetskom ratu. Prije svega, to se odnosilo na ulogu organizacije KPJ i uopće njeno postojanje u predratnoj Gračanici, funkcionisanje civilnih organa vlasti tokom trajanja rata, javno ili manje više prikriveno kontrastiranje „ustaške“ Gračanice i Sokola, naspram ustaničkog „partizanskog“ Ozrena, kontraverze oko pregovora gračaničkih komunista sa legijom Ibrahima Pjanića, četništvo u ustanku itd. Delikatnost spomenutih pitanja djelimično pruža objašnjenje zašto je Gračanica među zadnjim općinama (grado-

vima) dobila svoju partizansku monografiju (tek 1988.).⁴

U nedostatku izvora prvog reda, neka od spomenutih pitanja mogla su se jedino „raspetljati“ kroz usmena kazivanja još uvijek živih sudionika, kao i kritičkim „iščitavanjem“ već postojeće memoarske građe koja je obilovala poznatim slabostima (subjektivizam, izbljedjelo sjećanje, težnja za promocijom vlastite ličnosti kazivača, jak uticaj vladajuće ideologije itd.). Uzimanje novih i kritičko iščitavanje ranije prikupljenih izvjava je, svakako, usporavalo dinamiku istraživanja, ali je za autore to bio, iako teži, jedini mogući ispravan put.

Između ostalih, u slučaju Gračanice jedno od težih bilo je, iz više razloga, pitanje postojanja i djelovanja partijske i skojevske organizacije u Gračanici prije i nakon izbivanja Drugog svjetskog rata. Ranije prikupljene izvjava sudionika tih događaja, kao i neke novoprikupljene, bile su dosta kontradiktorne i nepouzdanae.⁵

U konkretnom slučaju, zbog postojanja ozbiljnih dilema, ali i zbog aktuelne političke situacije na lokalnom nivou, pitanje takozvane gračaničke predratne i ratne ljevice nije se moglo zaobići ili ignorisati. „Linija manjeg otpora“ bi jednostavno obesmislila dalji rad na tom istraživačkom projektu. U prvom redu, bio je to problem autora i profesionalne autorske korektnosti, ali i nosilaca projekta (u ovom slučaju partijskog komiteta

4 Mnogi će kasnije ovu činjenicu povezivati i sa činjenicom da je Gračanica (kao „nepartizanska“) među zadnjim općinama u BiH dobila asfaltni izlaz u svijet (tek 1975. i 1976.)

5 Moj zadatak je bio da, po prethodno utvrđenom planu, prikupim izvjave i da, na osnovu njih, uobličim tekst u neku „historijsku priču“. Iako sam se trudio da sve to što bolje uradim, pukovnik Tihčić je kao stariji i puno iskusniji istraživač, imao sijaset primjedbi i „upitnika“, pa je skoro dvije trećine svakog od tih mojih „uradaka“, križao ili potpuno odbacivao. U početku je izgledalo da je prestrog kao redaktor, ali se brzo pokazalo da u ovom „našem slučaju“ nisu uopće bili u pitanju formalno-estetski razlozi, već činjenica da jednim dijelom neki naši sagovornici, nažalost, nisu govorili istinu. Vidno razočaran i ljutit ponekada bi upotrijebio i težu riječ: „Lažu...“ Pošto mi je bilo neshvatljivo da tako stari i ozbiljni ljudi „imaju običaj ne govoriti istinu“, Tihčić mi je dokazivao da su moji sagovornici u većini bili jako subjektivni, znali su da se piše lokalna historija i željeli su svojim iskazima za sebe osigurati što bolje mjesto u njoj. Osim toga, bili su u poznijim godinama, puno vremena je prošlo od događaja o kojima je trebalo davati iskaze, zaborav je učinio svoje.... Najveći problem je bio u tome što su neke činjenice koje su iznosili jednim dijelom bile ne samo različite od prethodno datih, nego i kontradiktorne.

i aktuelne vlasti u Gračanici), koji su u nekom razumnom roku očekivali kakav-takav rezultat. U očekivanju takvog rezultata, na prijedlog autorskog tima, konkretno pukovnika Tihića, odlučeno je da se pripremi i organizuje jedan zajednički sastanak svih živih aktera i sudionika. Cilj je bio međusobno sučeljavanje sudionika spomenutih događaja i dijalog u kojem će se njihovi odgovori, mišljenja i stavovi ili potvrditi ili dopuniti ili osporiti.

Nakon obavljenih tehničkih i drugih priprema (izrade i dostavljanja okvirnih pitanja), 22. 11. 1985. godine u motelu u Gračanici održan je sastanak (susret) članova i kandidata KPJ i članova SKOJ-a koji su djelovali u Gračanici neposredno prije rata i prvoj ratnoj godini. Razgovor je vođen na temu „Djelovanje napredne omladine, SKOJ-a, sindikata i KPJ u Gračanici neposredno pred rat i u prvoj ratnoj godini.“ Od pozvanih 15 učesnika, kako iz Gračanice, tako i iz drugih mjesta (Sarajevo, Beograd, Maribor), sastanku se odazvalo 10, dok je ostalih 5 naknadno dalo svoje izjave.⁶ U nastojanju da se skup ne pretvori u obično boračko „sijelo“, autori su željeli stvoriti takav ambijent za razgovor u kojem će učesnici u razgovoru biti recenzenti jedni drugima. Kao voditelj i u neku ruku moderator ovog skupa, pukovnik Tihić je uporno insistirao samo na konkretnim odgovorima. Sastanak je bio dosta naporan, ali se odvijao u konstruktivnoj

i dosta tolerantnoj atmosferi, mada je bilo i suprotstavljenih stavova i razmimoilaženja. Cilj je bio da se dođe do objektivne istine o „gračaničkim ljevičarima“ neposredno pred rat i u prvim godinama rata za što nije bilo nikakvih podataka u izvorima prvog reda, odnosno u arhivskim dokumentima.

Prema onome što se moglo čuti na tom skupu, pokazalo se da ga je itekako imalo smisla organizovati. Sučeljavanjem mišljenja, kako-tako, „na licu mjesta“ došlo se do odgovora koji su omogućavali da se sklopi smisljena „historijska priča“ i zaokruži kvalitetna tematska cjelina pod radnim naslovom „Širenje progresivnih i revolucionarnih ideja – revolucionarni pokret pod vođstvom KPJ“. U tim razgovorima, putem dijaloga došlo se do podataka i (na licu mjesta) provjerenih činjenica koje se nisu mogle naći ni u kakvim arhivskim fondovima, niti u do tada prikupljenoj memoarskoj građi, objavljenoj ili neobjavljenoj. Osim toga, razriješene su i određene kontroverze, neplanirano dotaknute čak i neke tabu teme i dobijeni kvalitetni odgovori na neka, za to vrijeme, delikatna pitanja.

Za ilustraciju, spomenut ćemo samo jednu od njih. Tiče se, dakle, pitanja osnivanja i uloge gračaničke ćelije Komunističke partije Jugoslavije i omladinskog, skojevskog aktiva uoči i tokom Drugog svjetskog rata. To je bila kontroverzna tema, o kojoj se nisu mogli naći pouzdani izvori, niti usmena ka-

6 Od bivših boraca, skupu su prisustvovali: Kemal Prohić, Mustafa Ustavdić, Ahmet Durić, Ekrem Durić, Hajrudin Mehinagić, Salih Osmanbegović, Midhat Muratbegović, Vojin Hadžistević, Boris Hrovatin i Mirko Hrovatin; nisu se odazvali: Velo Šuput, Rizo Mehinagić, Zdravko Pavlović, Adem Osmanbegović i Ferid Suman: neki od njih će naknadno dati svoje izjave autorima monografije. Skupu je prisustvovalo i još nekoliko uglednih lokalnih funkcionera i političara: Lazo Stevanović, predsjednik Komisije za istoriju Opštinskog komiteta, Ešref Čurić ispred boračke opštinske organizacije, Zdravko Pavlović, predsjednik Opštinskog komiteta Saveza komunista, Renata Bajraktarević, predsjednica Opštinske organizacije sindikata, Alija Gazibegović, potpredsjednik Izvršnog odbora za privredu, Abdulah dr. Klokić, predsjednik opštine, Senahid Šaković, predsjednik Izvršnog odbora opštine, te Damjan Blagojević i Rizo Suman, ugledni gračanički privrednici, pripadnici boračke organizacije. Razgovor je snimao Dragan Kuzmanović, glavni i odgovorni urednik Radio Gračanice (*Magnetogram razgovora sa grupom članova i kandidata KPJ i članova SKOJ-a koji su djelovali u Gračanici neposredno prije rata i prvoj ratnoj godini na temu „Djelovanje napredne omladine, SKOJ-a, Sindikata i KPJ u Gračanici neposredno pred rat i u prvoj ratnoj godini“*, održanog 22. novembra 1985. godine u prostorijama motela Gračanica, Opštinski komiteta Saveza komunista BiH, Gračanica, Komisija za istoriju, Gračanica, novembra 1985. godine, str. 1 (original kod autora)

Dio učesnika razgovora sa grupom članova i kandidata KPJ i članova SKOJ-a koji su djelovali u Gračanici neposredno prije rata i prvoj ratnoj godini na temu „Djelovanje napredne omladine, SKOJ-a, Sindikata i KPJ u Gračanici neposredno pred rat i u prvoj ratnoj godini“, koji je obavljen 22. 11. 1985. u nekadašnjem Motelu „Gračanica“ u funkciji pripreme Monografije „Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji“; Slijeva nadesno – stoje: Lazo Stevanović, predsjednik Komisije za istoriju, Vojin Hadžistević, Omer Hamzić, Ekrem Durić, Abdulah Klokić, Mustafa Ustavdić, Midhat Muradbegović, Kemal Prohić, Damjan Blagojević, Salih Osmanbegović, Senahid Šaković, predsjednik Izvršnog odbora Opštine, Rizah Suman, Zdravko Pavlović, predsjednik Opštinskog komiteta SK, Ešref Čurić, boračka organizacija; Slijeva nadesno – sjede: Esad Tihić, Hajrudin Mehinić, Boris Hrovatin (Slovenac), Mirko Hrovatin (Slovenac), Ahmet Durić

zivanja o tome uskladiti. U ranije prikupljenim izjavama i iskazima bilo je očiglednog pretjerivanja, glorifikacije, subjektivizma. U tom tonu je bila krenula rasprava i na ovom skupu... Da bi prekinuo ponavljanja, vidno iznerviran i nezadovoljan odgovorima sudionika, prof. Tihić im je u ulozi glavnog moderatora, ali i kao bivši skojevac i partizan, u jednom momentu, da li spontano, da li namjerno „stresao“ direktno u čelo - ključno, ali i provokativno pitanje: „Ako ste bili tako dobro organizovani i povezani, kao što govorite i kao što o tome pišete, zašto se ni jedan od vas nije uključio u Ozrenski partizanski odred, 23. avgusta 1941. kada su ozrenski ustanici ušli i nakratko u svojim rukama držali Gračanicu?“ Pitanje je bilo koliko konkretno, pro-

vokativno i delikatno, toliko i važno (gotovo ključno) za „raspetljavanje“ i rasvjetljavanje općih političkih prilika u Gračanici uoči i tokom rata. Postavljeno je tako da nije ostavljalo prostora za bilo kakvo uopštavanje ili „mrdanje“. Zapravo, tu se krila istina o realnoj političkoj snazi i stvarnoj ulozi Komunističke partije u političkom životu grada pred rat i u prvoj ratnoj godini. Iako se samo po sebi nametalo, nikada se to pitanje do tada nije javno postavljalo. Iz oportunističkih i ko zna kakvih razloga...

Pa i u ovoga puta, svi prisutni su znali odgovor, ali niko nije bio spreman da javno progovori, nastala je iznenadna šutnja koja je u sali naprosto zvonila... Napokon se, nakon jedne preduge „šuplje minute“ za riječ

javio Salih Osmanbegović, tada pukovnik avijacije JNA, jedan od trojice Gračanlija, iz kruga naprednih omladinaca, koji su se početkom 1942. godine, kao skojevci ili partijski ilegalci izvukli iz Sarajeva i odmah stupili u Prvu proletersku brigadu u Foči, gdje ih je primio i Josip Broz Tito. On je na to „škakljivo“ pitanje, prema zapisu sa tog skupa, dao dosta precizan odgovor: „*Kad je zapucalo, mi smo istrčali ujutro na bašču. Kada je svanulo, mi pojma nismo imali da će doći do ustanka. Savjetovali smo se ja i Ibro Đogić (jedan od tadašnjih skojevaca, kasnije borac NOR-a, n.a.)⁷ – šta da radimo. Moram kazati da je bila i malo neugodna situacija. Puca, a ne znaš ništa. Pošto se ja nisam mogao kretati (zbog lakše povrede noge, n.a.) dogovorim se ja sa....nekakva vojska ustanička. Pretpostavljamo da je naš ustanak. Partizani! Ibro Đogo je otišao u čaršiju da vidi šta je. Kada je došao do opštine, vidio je puno ljudi sa kokardama, sa redenicama – četnike. Prošetao je ne bi li ikoga vidio poznatog. Jer, ja moram kazati da nama nije baš onako, taj četnik idejno nije bio blizu. A to su ustanici bili. Jedan dio ustanika metnuo je kokarde i najviše ih je bilo sa kokardama. Đogo na tom mjestu nikog nije vidio sa petokrakom. Bilo ih je valjda bilo sa trobojnicama, ne znam kako... Hoću da kažem da su to sve bile ovakve stvari koje o nečemu govore. Mi smo vidjeli da je ustanak, osjetili, ali Đogo Ibro nije vidio nikoga, bar poznata čovjeka kod koga bi se raspitao šta je po srijedi i tražio direktive.⁸*

Iako je i pitanje i odgovor čulo i razumjelo nekoliko istaknutih učesnika ustanka na Ozrenu, kao i dvojica od trojice prvih članova KPJ predratne Gračanice, niko više nije imao ni želje ni volje da taj odgovor komentariše, osporava ili dalje dopunjava. Kasnije će se po-

kazati da nije bilo ni potrebe. Salih Osmanbegović je rasvijetlio suštinu stvari i razjasnio sve dileme oko postavljenog pitanja, i više od toga. Dogodilo se da je neko prvi puta javno izrekao ono o čemu se, izgleda, ćutalo od samog završetka rata. Uostalom ćutalo se i o mnogo težim stvarima. Niko se nije usuđivao ni pomisliti, akamoli javno ustvrditi da su u onoj čuvenoj ustaničkoj akciji na Gračanicu, 23. 8. 1941., nisu sudjelovali partizani već samo četnici sa Ozrena.

Tako eksplicitan i otvoren odgovor Saliha Osmanbegovića pružao je mnogo više nego što se očekivalo u kontekstu u kojem je izrečen. Po prvi puta neko je javno doveo u sumnju kazivanje „legendarnog komandanta“ Todora Vujasinovića o partizanskoj tradiciji Ozrena i njegovo minimiziranje četništva u memoarskoj knjizi „Ozrenski partizanski odred“, čije je prvo izdanje izašlo još 1952. godine. Moramo naglasiti da je ta, s književno-estetskog aspekta sjajno napisana memoarska knjiga izvršila veliki uticaj na čitavu seriju publikacija takozvane partizanske memoaristike, koje će se pojaviti tokom pedesetih i šezdesetih godina. Dugo vremena bila je glavna podloga za širenje i narastanje lažne legende „o hrabrim ozrenskim partizanima“, koja je gotovo potisnula u zaborav stvarne historijske činjenice o četništvu i njegovim još predratnim tradicijama na Ozrenu. Naspram ozrenskih partizana, paralelno sa tim, zahvaljujući spomenutoj knjizi (koja će kasnije doživjeti još dva izdanja), kalemila se i uveličavala priča o navodnim „ustašama“ i tobožnjem „ustaštvu“ u selima i gradovima oko Ozrena, što će kasnije proizvoditi permanentne (iako pritajene) političke nespora-

7 Ibrahim Đogić, sin Ibrahima, rođen je 1922. godine u Gračanici, po zanimanju krojač, član SKOJ-a od 1940. godine. Stupio 31. 8. 1943. godine u XV majevičku partizansku brigadu, poginuo 8. 9. 1943. ka borac spomenute brigade u Moluhama (Esad Tihić, Omer Hamzić, Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji, Gračanica 1988., 198)

8 Magnetogram..., str, 58, 59 (original kod autora)

zume i imati razvojne i ekonomske implikacije na tom području.⁹

Osim ovog, treba reći da su na spomenutom skupu kvalitetno razjašnjena i druga manje poznata, različito interpretirana ili nepoznata pitanja. Sve su izjave snimane na magnetofon i kasnije uobličene u tekst („magnetogram“), koji je izvanredno poslužio autorima u kreiranju i konačnom uobličavanju knjige. Eksplicitno iznesena historijska istina da su u ustaničkom napadu na Gračanicu, 23. 8. 1941. u najvećem broju sudjelovali četnici, a ne partizani, poslužila je kao osnova za redefinisanje određenih historijskih stajališta i u određenoj mjeri bila vodilja u konačnom uobličavanju knjige i zauzimanju autorskih stavova prema pojedinim osjetljivijim pojavama i procesima.

Vezano za nastajanje „gračaničke crvene knjige“, interesantno je napomenuti dva detalja sa posljednjeg sastanka Redakcionog odbora, na kojem su autori referisali koje su primjedbe i prijedloge na radnu verziju rukopisa prihvatili a koje, kao neosnovane odbacili. Prvi se odnosi na osjetljivu priču o takozvanom četničkom puču na Ozrenu, 18. 4. 1942. godine. U vezi s tim važnim događajem, autori su pronašli i priložili do tada nepoznate dokumente tako da se nisu morali previše oslanjati na usmene izjave i memoaristiku, između ostalog ni na memoarsku knjigu Todora Vujasinovića „Ozrenski partizanski odred“, niti na kritike Svetozara Vukmanovića Tempa na račun Todora Vujasinovića, kojeg je u svojim spisima okrivio za suviše „mekan“ stav prema ozrenskim četnicima, a što će, kako je pisao Tempo, imati za posljedicu oružani napad četnika na Štab Ozrenskog partizanskog odreda i definitivno protjerivanje komunista sa Ozrena. *Gračaničkom crvenom knjigom* autori nisu željeli da procjenjuju argumente ni Tempa, ni Vuja-

sinovića, niti da ulaze u oštre polemike koje su vođene povodom Tempove kritike „legendarnog komandanta sa Ozrena“ Todora Vujasinovića. Na osnovu relevantne arhivske građe, ipak su prihvatili kao najbliže istini one tvrdnje koje su taj prelomni događaj na Ozrenu, koji se odigrao 18. 4. 1942. godine označili kao četnički puč, kako je okarakterisan i u spomenutoj memoarskoj knjizi Todora Vujasinovića. Pri samom zaključenju diskusije, vezano za te događaje istupio je i poznati prvoborac sa Ozrena Đoka Šešlak, u poslijeratnom periodu visoki funkcioner sreske vlasti u Gračanicu, sa zahtjevom da se u knjizi izbjegnu formulacije „četnički puč na Ozrenu“, jer, kako je pokušao objasniti, nikakvog četničkog puča nije ni bilo, već se radilo o specifičnim okolnostima koje su dovele samo do promjene političke klime među ustanicima, da pri tome nije bilo žrtava itd. Pri tome je zaboravio da je u nekim svojim ranije napisanim sjećanjima i sam te događaje okarakterisao kao četnički puč. Ne ulazeći u to šta se promijenilo u glavi ili sjećanju tog starog „revolucionara sa Ozrena“, Redakcioni odbor je jednoglasno odbio njegov prijedlog.

Osim ovog, Redakcioni odbor je odbio i prijedlog autora da naslov knjige bude „Gračanica i okolina 1941. – 1945. godine“, kako je i pisalo u početnoj radnoj verziji rukopisa. Nije prihvaćeno obrazloženje da je ovaj naslov precizniji, da u potpunosti poklapa sadržaj knjige itd. Uostalom, kako je govorio i sam puk. Esad Tihić, kao jedan od autora, ruku na srce na području Gračanice „ako ćemo pravo“ nije ni bilo neke revolucije (nije bilo ni radničke klase), bilo je samo rata i stradanja... Većini u Redakcionom odboru više je na srcu „ležao“ naslov sa „revolucijom“, tako da je knjiga i data u štampu pod naslovom „Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji“.

9 Sjećam se, inače, da su u mojoj generaciji redovno organizovani kvizovi znanja po osnovnim školama prema sadržaju spomenute knjige Todora Vujasinovića

МОНОГРАФИЈЕ

Грачаница у револуцији

Аутори ове публикације су Омер Хамзић и Есад Тихић

ГРАЧАНИЦА, ДУПА – Било је доста покушаја да се најбољи историјат Грачанице и њене околине, посебно да се обради период NOB-a, али све се сводило на шутлу инцидентну и формалне разних редакционих и сличних одбора. Није то, ипак, била само Грачаница и њена околна, него и многи други средини у нас. Мишљени су се луду рукописима и одбори, али не и инцидентна која је, ето, недавно уродила и плодом из штампе је изаша публикација, монографија „Грачаница и околна у NOB-u и револуцији“. Изаšla су је, богато илустрирану, на 340 страна и у термину од 3.500 примјера, Комисија за историју Општинског комитета СК и Општинског одбора СДБНОР-а. Аутори су професори Омер Хамзић, из Грачанице, и Есад Тихић, привременик из Београда.

Упримена је и посебно промиса, а на њој прерађеним Комисија за историју СК и СК Радне Српске, између осталог, рече:

— Вероватно још никома на својим земљанима је културно-историјски значај овог нашег изданијског подухвата који само дилемантима чешће не бисмо да могли оставити без посматрања многа подградња, органа и терена, а нарочито узручног рада грачаничке општине. Зато све заједно извршено огу прву цијеловиту публикацију о држолности нашег краја са посебним освртом на период народноослободилачке борбе и нове велике револуције којој је и период овог краја дао велик допринос. Над ирајам да је изданају монографија претходила једна, по много чему општеничка, публикација „Борба за слободу“, јединствена књига у Беогу и Харцистони која динамично као и историјска четина у многим школама, омладинским и друштвеним организацијама, имаје је сигурно да смо урадили добар и широко опрадан посао.

У ове и многе друге оцијне и констатације о овим издавачким подухвату лако смо се и сами уверили, довољно је, ипак, прелетати пошу грачаничку монографију многим фотосима и документима потврђивају књигу, па опонати да је урбан, занте, велик посао ширег привука. И рајички докторе Мухамеда Кеџеовића, нашег поштованог и признатог публициста из Београда, то недвосмислено потврђује. Кеџеовић каже:

— Својим садржајем и значајем ова публикација превасно свој обим, што говори да врједна остварила најдобра врлина. Овим књигом оцањени и брђаће генерације имаће јасније и потпуније представе о томе где живи, раде и стварају, на чему се традицију оспорају, какав је била животна судбина и стаза њихових врљана. Појма монографије о Грачаничкој снази у најдешње прелитно наше културне баштине. Посебно врједност ове публикације је и у томе што она отвара аорост и могућност доградба, допуна и исправки, зависно од евантуалних нових открића и оцања.

Ипак, у првом дијелу монографије са дашне прасторије, обраде јаме и средњи мирок, потом турски период, и аустроугарску етнологију, при свршетку рат,

уједињени југословенски народ и све остало што се изваило до другог свјетског рата, да би други, матице, комплетан био посебан народноослободилачком рату, борбе против неосвјетљивости, и револуцији. То је и револуцијом био се зна да је неосвјетљивост повед до нове књиге и била народноослободилачка борба.

Без сумње, аутор књиге — Есад Тихић и Омер Хамзић — укључени су огроман труд да би користили многе документе из музеја архива Тузле, Добоја, Сарајева и Београда, те давали музетно одговорно, стручно и свјетско, према грачаничку, али и публици ширег краја иницијално штивно које ће се и читати и бити велики документ свјетског кретања у том позорском крају.

Ф. НЕКИЋ

Prikaz Monografije Gračanica... "Oslobođenje", 19. 7. 1988., str. 8

U svakom slučaju, jedno iskustvo koje se može primijeniti u svakom pristupu istraživača memoarskoj građi kao jednom od historijskih izvora.

I ova knjiga kao i mnoge duge slične njoj nosi opće karakteristike i slabosti historijske literature sa tematikom „iz NOB-a i revolucije“ koja je nastajala u tom periodu. Bez obzira na to, bila je jedna od bolje ocijenjenih edicija te vrste koje su se pojavljivale u zadnjoj deceniji socijalističke Jugoslavije. Razlikovala se od ostalih po tome što je u svom prvom dijelu (koji čini 1/3 knjige, više od stotinjak stranica) imala u glavnim crtama obrađen historijski razvoj gračaničkog kraja od najstarijih vremena do početka Drugog svjetskog rata, čime je na određen način pokazano „da povijest Gračаницe i njene okoline ipak ne počinje 1941. godine“, uz svo uvažavanje značaja kojeg je period NOB-a imao u tadašnjim društveno-političkim i kulturološkim okvirima i pojmanjima. No, ipak, kako je u uvodu knjige rečeno, cilj je bio da se bolje objasni i bolje razumije težišno pitanje – Gračanica i okolina u Drugom svjetskom ratu (što čini 2/3 obima knjige).

Druga karakteristika po kojoj se ova knjiga razlikovala od ostalih sličnih edicija, a koja će tek nakon desetak i više godina biti jasnije uočena, tiče se, pitanja bošnjačkih vojnih formacija (“muslimanskih”), kako se onda govorilo, odnosno: milicije, legije, DOMDO pukovnije i Zelenog kadra), koje su djelovale na širem području tadašnje Velike župe Usora i Soli, pa i na gračaničkom kotaru. U dotadašnjim sličnim istraživanjima, postojanje tih formacija ili se potpuno ignorisalo ili su se tretirale kao marginalne kvinslinše skupine, vođene od “muslimanske reakcije”. U svakom slučaju, nije se ulazilo u detaljniju historioografsku obradu uzroka i posljedica njihovog nastanka, učinka, pa i nestanka. U knjizi o kojoj govorimo to se pitanje nije ignorisalo, već je korektno historioografski obrađeno na osnovu, tada dostupnih izvora i literature. Pri tome se nije ulazilo u redefinisavanje općih stavova o toj vojsci kao kvinslinškoj formaciji. Kasnije će se pokazati da je to bio prvi ozbiljniji pokušaj u domaćoj historiografiji – da se otvori i objektivnije odgovori na pitanje uzroka nastanka i stvarne uloge muslimanskih milicija i DOMDO pukovnije Muhameda Hadžiefendića u krilu NDH kao kvinslinške državne tvorevine, te njenog ko-

načnog sloma i propasti zajedno sa tom državom.¹⁰ Iz sadašnje perspektive gledano, bilo je važno da se o Hadžiefendiću i njegovoj legiji po prvi puta objektivnije progovorilo baš u knjizi o „partizanskoj“ Gračanici.

Umjesto zaključka, navodimo samo dvije-tri rečenice iz uvodne poruke Redakcijskog odbora monografije „Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji“, koje mi se čine još uvijek posve aktuelne: *„Otrgnuto je od zaborava mnoštvo događaja, činjenica i ličnosti, utvrđene su mnoge istine iz naše prošlosti. Bez saznanja o njima svi bismo bili siromašniji. Valja nam se učiti na dobrim i lošim iskustvima iz istorije i otuda prenositi na nove generacije sve što može imati trajnu poruku humanizma, slobode i demokratije, sve što može biti oslonac i putokaz za budućnost.“*

Kao i mnoge druge slične poruke, i ove su, nažalost, otišle u vjetar. Tačno četiri godine poslije izlaska iz štampe ove (prve gračaničke ratne) knjige izbio je novi rat. Tako na red dođoše nove ratne knjige, a da ni prethodne ne stigismo pročitati...

SUMMARY

Some research experiences in the work on the monograph "Gračanica and the surrounding areas in the NOB and revolution"

This article deals with the experiences and memories of one of the authors of the book "Gračanica and the surrounding areas in the NOB and revolution"; with his experiences during the research that was undertaken for this book as well as the historical ambient that was prevalent during his work. As such the author brings interesting experiences of his work with statements and so called "oral history" that can be used as historical sources in the right framework. The author is arguing for a great deal of reservation and caution while using such sources. This approach is being illustrated by the research on the so called revolutionary movement in Gračanica during the Second World War. The thing that is apparent during such investigations is that the comparative method has to be used to prove all oral statements, but also that there is the possibility of certain insights that can bring a totally new light on the topic that is being investigated. In this case it was proven that the cooperation of the Chetniks and Partisans during the attack on Gračanica denied any possibility of sympathizers and communists joining the ranks of the communist uprising.

Keywords: Gračanica, World War II, monograph, memoirs, Partisans, Muslim legion

10 Gojko Malović, Zeleni kadar – samosvojna muslimanska vojska u sjeveroistočnoj Bosni (1943. – 1945.), Zbornik radova sa naučnog skupa „Uticaaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine 20. stoljeća (Tuzla, 3. 12. 1916.), Društvo historičara, Tuzla 2017., 103 - 104